

De zoektocht naar een ‘gemeenschap’: revolutionair rechtse intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum.

Pragmatisme en gebrek aan debat worden wel eens genoemd als kenmerkend voor de Belgische maatschappij. Grote ideologen en ontwerpers van alomvattende ideologische systemen heeft ons land nauwelijks voortgebracht. Naar de ideeëngeschiedenis/ideologische geschiedenis van de Belgische maatschappij in de twintigste eeuw werd tot nu toe weinig systematisch onderzoek gedaan.

Het boek van de Leuvense historicus O. Boehme¹ wil een bijdrage leveren aan dit onderzoeksterrein. Hij heeft ervoor gekozen te focussen op een bepaalde periode (het interbellum), een bepaalde groep (Vlaamse intellectuelen) en een bepaalde stroming (de revolutie van rechts). Het concept ‘revolutie van rechts’ is het centrale referentiepunt van dit boek. De auteur doelt ermee op die stromingen die in Duitsland ontstonden na de Eerste Wereldoorlog en een conservatief antwoord wilden geven op de liberale staat en maatschappij die na de ervaring van de Eerste Wereldoorlog in een crisis waren terecht gekomen. Deze groep, die uiteenvalt in verschillende deelstromingen (Jong-conservatisme, ‘volksen’, nationaal-socialisten en nationaal-bolsjewisten) streefden ernaar de maatschappelijk-politieke orde radicaal te transformeren maar dan in rechtse zin. Centrale concepten daarin zijn : organi-

cisme, volksverbondenheid, afwijzing van liberalisme. Dit ideologisch systeem werd uitgewerkt in Duitsland en is tot op zekere hoogte te vergelijken met het door E. Defoort bestudeerde reactionaire katholicisme dat vooral in Franstalig België aanhangers vond. O. Boehme gaat na hoe de opvattingen van deze revolutie van rechts doorsijpelden/opgepikt werden door Vlaamse intellectuelen.

Na een uitgebreide schets van de revolutie van rechts in Duitsland volgen zes hoofdstukken, de ene thematisch, de andere rond één persoon. De thematische hoofdstukken handelen over de staatsopvatting van de katholieke intellectuelen die de ideeën van de revolutie van rechts deelden en het volkse en raciale vertoog. De persoonsgebonden hoofdstukken hebben het denken van V. Leemans, H. De Man, Max Lamberty en Herman J. De Vleeschauer als onderwerp. Het geheel wordt afgesloten met een synthetiserende epiloog waar getracht wordt de rode draden door het betoog te reconstrueren. O. Boehme kent aan de ideeën een reële autonomie toe en opteert voor de hermeneutische methode : hij probeert het denken te reconstrueren en te ‘verstaan’ en neemt afstand van wat hij de “conceptueel-kritische methode noemt”. Deze laatste maakt gebruik van “aan het te bestuderen tijdsgebeuren vreemde analyses, relaties en schematiseringen” (p. 12). De auteur baseert zich daarbij o.m. op de vroege E. Nolte. O. Boehme zet zich in zijn analyse af tegen ‘linkse’ en ‘marxistische’ benaderingen.

1 OLIVIER BOEHME, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeën-historische bijdragen*, Leuven/Leusden, Acco, 1999, 278 p.

Kortom de auteur kiest duidelijk positie, expliciteert zijn keuzes en heeft een indrukwekkend aantal geschriften van de door hem bestudeerde groepen doorgenomen. Ook de Duitse en Belgische historische literatuur heeft hij goed geïntegreerd. Het boek is een belangrijke bijdrage tot de ideeëngeschiedenis/ideologische geschiedenis van Vlaanderen in een cruciale historische ontwikkelingsfase. Het feit dat O. Boehme zich heeft beperkt tot één welbepaalde groep (grotendeels diegenen die zich aandienen als de intellectuele voorhoede van een ontwakend maar tegelijk gefrustreerd 'Vlaams volk') doet aan die vaststelling nauwelijks afbreuk. Het loont de moeite wat dieper op de resultaten van het onderzoek in te gaan, niet alleen om na te gaan welke de resultaten zijn, maar ook om de verdiensten en de beperkingen van zijn methode te evalueren en het belang ervan te kunnen inschatten voor de ideologische geschiedenis van Vlaanderen.

De grondtrekken van het Vlaamse rechts-revolutionaire denken

Bij de analyse van de inhoud van dit 'Vlaamse rechts-revolutionaire denken' dient een onderscheid gemaakt tussen twee groepen, die in deze studie beide aan bod komen. De kerngroep bleken vooral katholieken te zijn. De anderen, zoals De Man, werden door bepaalde aspecten van het rechts-revolutionaire denken beïnvloed. De grondtrekken van het denken zijn het duidelijkst, het meest volledig en het meest uitgesproken aanwezig bij de kerngroep. Het concept van een organische maatschappij stond centraal in hun ideologisch systeem. De samenleving en de politiek worden gedacht als een

lichaam, waarin de verschillende organen een specifieke plaats en taak hebben en in een bepaalde hiërarchische relatie tot elkaar staan. Deze organische maatschappij staat tegenover de 'geatomiseerde' individualistische liberale samenleving van '1789', het evenement tegen hetwelk de revolutionairen van rechts hun positie bepaalden, zich afzetten en waarvoor ze een alomvattend rechts alternatief wilden uitwerken.

De implicaties van dit 'organisch denken' kunnen moeilijk worden overschat. Het heeft zowel gevolgen op politiek als op maatschappelijk vlak. Op politiek vlak leidt het 'organisch denken' ertoe de centrale staat zoveel mogelijk bevoegdheden te ontnemen. Een complement van het organisch denken is immers het subsidiariteitsbeginsel. Regelgeving moet zo dicht mogelijk bij de burger staan en dus worden overgelaten aan zogenaamde 'intermediaire lichamen'. Dit organicisme staat tegenover het klassieke liberalisme dat regelgeving toespeelde aan de centrale staat, die gefundeerd was op een individualistisch gedachte volkssoevereiniteit. 'Intermediaire lichamen' speelden hierin slechts een rol van ondergeschikte orde of werden zonder meer afgewezen. Het organisch denken had ook maatschappelijke implicaties. Organicisten gaan ervan uit dat het individu niet aan zichzelf genoeg heeft om maatschappelijk te kunnen functioneren. In die visie moet het individu worden ingekapseld in allerlei organisaties (materieel) en 'gemeenschappen' (ideologisch).

Veel van wat de door O. Boehme bestudeerde intellectuelen deden bestond er precies in maatschappelijke verbanden

te 'denken' voor het volk. Dat kon een Vlaamse, of een christelijke gemeenschap zijn, of een combinatie van beide. Het organische denken verklaart ook het grote belang dat in deze kringen aan 'volk' en 'ras' werd gehecht. Daarbij komt nog dat deze intellectuelen doorgaans erg elitistisch dachten. Zij zagen zichzelf niet alleen als denkers maar vaak ook als leiders van het volk en zochten voor zichzelf een politieke rol.

Het organicisme is ook een hiërarchisch denken. Elkeen krijgt een plaats toegewezen in de maatschappij en politiek. Die toewijzing is van fundamenteel belang om de maatschappij te laten functioneren. Hoe iemand uit zijn toegewezen plaats in het organisch verband moet raken is niet altijd duidelijk. De idee van individuele sociale mobiliteit is hier, in tegenstelling tot het liberale denken afwezig. In de liberale ideologie primeert het individu dat door initiatief te nemen en zich op de markt te positioneren zijn toestand kan verbeteren en kan stijgen op de sociale ladder. Het liberalisme heeft principieel en theoretisch een egalitaire grondslag. Een individu heeft geen vooraf bepaalde plaats in de maatschappij en kan van positie wisselen in de loop van zijn leven. Het organische denken is tenslotte reductionistisch omdat het impliciet of expliciet uitgaat van één identiteit die iemands positie in de maatschappij bepaalt en die aan het individu wordt toegewezen ('voorgedacht'). Dat was precies één van de fundamentele kritieken die vanuit links-liberale hoek op het corporatistische denken werden geuit. Individuen werd op grond van één

kenmerk een positie toegewezen, positie die dan voor eens en altijd werd vastgelegd en institutioneel werd verankerd ².

In O. Boehmes verhaal komt dit organicisme bij verschillende van de door hem besproken auteurs naar voor, maar hij stelt het niet voldoende centraal in zijn analyse, terwijl dit organicisme een kardinaal punt is, niet enkel om de opstelling van deze groep intellectuelen te begrijpen, maar het is ook één van de fundamentele ideologisch-politieke onderstromen die de geschiedenis van Vlaanderen in de twintigste eeuw diepgaand beïnvloed hebben. De reden waarom in dit werk dit accent niet wordt gelegd houdt verband met de methode waarvoor de auteur heeft geopteerd. Die laat toe een ideeënsysteem te reconstrueren vanuit zijn eigen interne logica maar heeft ook beperkingen.

De grenzen van de hermeneutiek

De hermeneutische benadering houdt een gevaar en een beperking in. Het gevaar is dat de onderzoeker zich verplaatst in het denken dat hij analyseert. O. Boehme is hieraan niet helemaal ontsnapt. Met name in de epiloog is dat op één punt het geval, waar het gaat om de analyse van de 'alomtegenwoordige crisis' na de Eerste Wereldoorlog. De auteur stelt: "Dit conflict (WOI) bracht aan het licht wat reeds daarvoor problematisch was in de westerse samenleving. Het politiek, economisch en wereldbeschouwelijk liberalisme had geen oplossing weten te formuleren voor het sociale probleem, voor het gevoel in een gedesintegreerde samenleving te

2 HERBERT SPEYER, *La réforme de l'Etat* (26 mai 1934). (ARAB, Paul Hymans 1, Dossiers nr. 371).

leven en door velen ervaren tekort aan gemeenschap, als het er al oog voor had” (p. 247). Hier maakt de auteur, die niet kan verdacht worden van sympathie voor het door hem geanalyseerde gedachtengoed, zich de analyse van de door hem bestudeerde groepen eigen. De beschrijving van de toestand is gebeurd vanuit de visie van de adepten van de revolutie van rechts. Dat de liberale opvattingen veel legitimiteit verloren hadden na de Eerste Wereldoorlog is een feit, maar het is niet zeker of het discrediet zo groot was als hier wordt gesuggereerd. Ten tweede hoefde de oplossing niet noodzakelijkerwijze te gaan in de richting van ‘meer gemeenschap’ zoals hier wordt gesteld.

Wat het eerste punt betreft stelde een zeer grote groep van het electoraat en van de politieke elite nog haar vertrouwen in een – weliswaar hervormd – politiek liberalisme. Bij de meeste liberalen kan dat worden verwacht. Maar ook bij een andere groep, de hemelbestormers en hervormers bij uitstek, het dreigende gevaar voor vele conservatieven, met name de socialisten was dat het geval. De socialisten stuurden in principe wel aan op revolutie en omverwerping van het kapitalisme, maar ze zochten vooral het algemeen stemrecht te verwerven om vervolgens langs legale weg en via het *liberale* parlementaire systeem de macht te veroveren en het socialisme te vestigen. Zoals D. Sassoon heeft aangetoond waren de socialisten de meest consequente democraten omdat ze liberale grondslagen van de democratie

accapareerden, tot hun uiterste consequenties doortrokken en gebruikten in hun strategie om de emancipatie van de arbeidersklasse in de praktijk te brengen³. De *traditionele* socialisten waren bijzonder trouw aan het liberale politieke systeem en hoorden toen de democratie in de jaren dertig onder vuur lag, tot de meest consequente verdedigers van het parlementaire stelsel.

Het is ook twijfelachtig of het economisch liberalisme onmiddellijk na de oorlog al zo scherp en *algemeen* gecontesteerd werd. Behalve in Rusland waren de socialistische revoluties mislukt, wat ondermeer daardoor te verklaren valt dat de ‘burgerlijke krachten’ alle legitimiteit nog niet hadden verloren en nog voldoende sterk stonden om het revolutionaire gevaar, in Duitsland overigens met de steun van de sociaaldemocraten, af te weren⁴. In België werd na de Eerste Wereldoorlog weer aangeknoopt met het economisch liberalisme, zij het dat sociale correcties werden doorgevoerd (sociale wetten en sociaal overleg). Hervorming van het liberale stelsel was aan de orde, maar deze hervorming betekende geenzins dat met de fundamenten van het stelsel werd gebroken, of anders gesteld: in de jaren twintig was het liberale economisch systeem in staat om de sociale hervormingen te integreren. Het sociaal overleg met CAO’s en versterkte vakbonden was eerder een correctie op het kapitalisme dan dat het er fundamenteel afbreuk aan deed. De vakorganisaties, ook en vooral de socialistische, beijverden zich

3 DONALD SASSOON, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, London/New York, I.B. Tauris Publishers, 1996, xxv + 965 p., H. 1 en 2.

4 ERIC HOBSBAWM, *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw 1914-1991*, Utrecht, Het Spectrum, 1995, 723 p., H. 4.

om mee te werken aan de rationalisering van de arbeid om de sociale hervormingen te financieren. Ook op andere vlakken bleek de sociaal-democratie bereid om eerder pragmatisch mee te werken aan initiatieven die de ontwikkeling van het kapitalistisch systeem ten goede kwamen. Dat blijkt o.m. uit de inzet van socialistische ministers voor de bevordering van de Belgische export in de vroege jaren twintig ⁵.

Deze sociale politiek brengt ons bij het tweede punt. Om tegemoet te komen aan de kritieken op het liberale economische systeem was het geenszins noodzakelijk een of andere 'gemeenschap' in ere te herstellen of te creëren. De oplossing van de socialisten ging eerder in de richting van de uitbreiding van de sociale wetgeving: het toekennen van individuele rechten aan de arbeiders. Het instrument daarvoor was de gedemocratiseerde liberale staat, die ook syndicale rechten waarborgde en tegelijk de vakorganisaties in de staatsorganisatie integreerde. Dit stelsel functioneerde betrekkelijk goed tot aan de crisisjaren. 'Meer gemeenschap' was slechts één weg om het liberale systeem 'leefbaar' te maken. Deze 'gemeenschapscreatie' was één bepaald antwoord op een toestand die als een crisissituatie werd gepercipieerd en gerepresenteerd, een antwoord dat niet alleen anders was dan het socialistische, maar er ook werd door opgeroepen en er een alternatief wilde voor zijn. Of anders geformuleerd: voor de kritiek op het

liberalisme fungeerde het socialisme als katalysator omdat het gebruik maakte van de mogelijkheden die het politiek liberalisme bood. De ideologie die door de theoretici van de 'Conservatieve revolutie' werd uitgewerkt en die geconcentreerd was rond organische ideeën was precies een antwoord op de democratisering van staat en maatschappij die zich volgens de liberale principes aan het doorzetten was. De ideologie van de conservatieve revolutionairen was dus meer dan alleen ideeënproductie van een 'voorhoede', maar had een politieke betekenis. Dit verband komt in dit boek eerder zijdelings aan bod en wordt niet gezien als een centraal punt. Dit vloeit voort uit de methode en de specifieke invulling van de begrippen 'ideologie' en 'ideeëngeschiedenis'.

De auteur heeft zijn onderwerp gedefinieerd als 'ideeëngeschiedenis', maar hij gebruikt de term ideologie(ën) als synoniem. Hij stelt de hermeneutische methode tegenover een andere benadering, die als 'links' wordt omschreven en die de inhoud van de ideologie wil verklaren vanuit belangen en maatschappelijke posities. Wellicht is de tegenstelling tussen beide benaderingen wat te scherp gesteld en wordt van de 'linkse' stroming een achterhaald beeld geschetst. Het 'vulgair marxistische schema' is in onbruik en intussen zijn andere benaderingen uitgewerkt door 'linkse' wetenschappers die veel genuanceerder en veel vruchtbaarder gebleken zijn ⁶. Het loont de moeite wat

5 KRISTOF VAN DE VELDE, *De Staat en de organisatorische uitbouw van de Belgische buitenlandse handel (1916-1926)*, VUB, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1999-2000, 220 p., *passim*.

6 Bv. Het 'Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies' met o.m. S. Hall; DENNIS DWORKIN, *Cultural Marxism in Postwar Britain. History, the New Left, and the Origins of Cultural Studies*, Durham/London, Duke University Press, 1997, viii + 322 p. of vanuit een psychoanalytisch perspectief Slavoj Žižek.

nader in te gaan op de invulling van het ideologiebegrip omdat het een verklaring kan bieden voor de opstelling van een aantal Vlaamse conservatief-rechtse intellectuelen en nieuwe perspectieven kan openen voor de studie van de ideologische geschiedenis van Vlaanderen.

Ideologie als machtspolitiek instrument

Ideologie kan geanalyseerd worden als een min of meer coherent systeem van ideeën en opvattingen. Deze benadering is legitiem maar gaat voorbij aan de functie ervan. Ideologieën worden door de band niet ontworpen of uitgedragen louter om het intellectuele genoegen, maar wel om politieke macht uit te oefenen (in grote of kleine mate), om de maatschappij te veranderen of integendeel om de maatschappelijke orde te behouden⁷. Hiermee hangt een ander punt samen. Ideologie is relatief, in die zin dat ze gestalte krijgt in relatie tot andere ideologieën. Ideologieën gaan met andere woorden gepaard met strijd⁸.

Dat was ook het geval bij de rechts revolutionairen. De ideologische constructies van mensen als Leemans waren er precies op gericht argumenten en ideeën aan te reiken voor de opbouw van een nieuwe maatschappelijke en politieke orde. Die moest een tegengewicht vormen voor de liberale orde én voor het socialisme. Het alternatief dat in de Vlaamse context van het interbellum naar voor werd geschoven was dat van de creatie van een 'Vlaamse

gemeenschap', die per definitie klassenoverstijgend en hiërarchisch was. Concepten als organicisme en volksverbondenheid konden deze ideeën gestalte geven en aanschouwelijk maken. Het is op dit punt dat het verband moet worden onderzocht tussen de vorm van de ideologie, de inhoud, de invloeden en de specifieke sociaal-economische ontwikkeling van Vlaanderen in het interbellum.

Wat bij de analyse van het 'Vlaamse gemeenschapsdenken' moet voorop staan is de relatie met Wallonië en het daar gevolgde sociaal-economisch ontwikkelingsmodel. Dit traject kan als volgt worden geschematiseerd: nadruk op een op de wereldmarkt gerichte zware nijverheid, het liberalisme als dominante economische doctrine, emancipatie door de ontwikkeling van een socialistische beweging, in permanente en gestructureerde oppositie met het patronaat van de zware nijverheid, dat tegelijk het referentiepunt van de socialistische beweging was. De mobilisatie gebeurde op basis van een materialistische ideologie, die hoewel antagonistisch, precies omwille van het materialistische karakter, verzoenbaar was met het dominante liberale economische denken. De discussie speelde zich af in hetzelfde referentiekader. Een en ander gebeurde op een pragmatische wijze, in die zin dat de institutionalisering zwak bleef en machtsverhoudingen een grote rol bleven spelen. Ambitieuze projecten voor maatschappijverandering waren aan dit opzet vreemd. Pragmatisme was het hoofdkenmerk.

7 SIEP STUURMAN, *De labyrintische staat. Over politiek, ideologie en moderniteit*, Amsterdam, SUA, 1985, 224 p., p. 127-129, 151.

8 ID., p. 171.

In het interbellum zette de industrialisering van Vlaanderen zich door, met als meest emblematische pool de Limburgse mijnen. De ontwikkeling van dit ‘gemeenschapsdenken’ en de inzet ervan kan worden geïllustreerd aan de hand van de wijze waarop de ontwikkeling van het Kempisch steenkolenbekken werd georganiseerd. De mijnbouw was het fundament geweest van de Waalse industriële ontwikkeling en lag aan de basis van de ontwikkeling van de socialistische beweging. De arbeidsverhoudingen waren conflictueus. De mijnexploitatie werd in Limburg door diegenen die zich aandienen als de Vlaamse elite met gemengde gevoelens onthaald. Enerzijds was het een teken van hoop : Vlaanderen zou zijn economische achterstand kunnen inhalen. De steenkoolexploitatie zou de basis vormen voor een industriële ontwikkeling. Tegelijk was het ook een bron van vrees. Industrialisering stond immers ook gelijk met sociale conflicten en socialisme, zo had de Waalse ontwikkeling geleerd.

Een vertegenwoordiger bij uitstek van deze stroming is de met het VNV sympathiserende economist Karel Pinxten. Hij wijdde in 1937 zijn proefschrift aan het Kempisch bekken. De analyse werd gekaderd in een perspectief van Vlaanderen versus Wallonië en de Franstalige kapitaalgroepen. Pinxtens promotor Gaston Eyskens schreef het voorwoord, waarin hij de eerder aangegeven tweeslachtigheid als volgt verwoordde : “Door het bestaan en de exploitatie van het Kempisch steen-

kolenbekken verkrijgt menig economisch probleem in België een nieuw aspect en worden voor Vlaanderen de meest hoopvolle mogelijkheden geboden voor een rijke industriële ontwikkeling”. Enkele pagina’s verder luidt het : “Doch wanneer hij het economische terrein verlaat om na te gaan wat het nieuwe steenkolenbekken beteekent op het domein der hogere volkswaarden, rijst bij hem een twijfel op, twijfel die gedeeld wordt door allen, die de concrete toestanden kennende, hebben doorzien, hoe met de voortschrijdende industrialisatie zedelijke, culturele en nationale waarden in onze Vlaamsche gouwen worden bedreigd”⁹. Pinxten zelf was nog explicieter. Zonder het helemaal te veroordelen zette hij vraagtekens bij de steeds verder doorgedreven rationalisering van de arbeid, die hij toeschreef aan ‘de liberalistische bedrijfsopvatting’. Deze terminologie hield een heel programma in. Pinxten sprak van liberalisme en niet van kapitalisme en analyseerde economische processen in termen van ‘opvattingen’. Te ver doorgedreven rationalisatie “vernietigt den sozialen vrede en breekt de saamhorigheid waardoor, volgens de natuurlijke orde, patroons en arbeiders verbonden worden als medeëxploitanten van hetzelfde bedrijf”¹⁰. Dat die orde minder ‘natuurlijk’ was dan Pinxten vooropstelde bleek uit de activiteiten van een deel van de Vlaamse elite om deze industriële ontwikkeling politiek-maatschappelijk te omkaderen, om te beletten dat het Waalse patroon zou worden gevolgd. Daarvoor werd een heel programma op

9 KAREL PINXTEN, *Het Kempisch steenkolenbekken. Een economische studie*, Brussel, Antwerpen, Leuven, Gent, Standaard Boekhandel, 1937, resp. p. II, VII.

10 ID., p. 266-267.

stapel gezet waarvan de kernelementen waren: Vlaams (tegen de 'kolonisatie' door vreemd Franstalig kapitaal), christelijk, en klassenverzoenend. In de Limburgse mijnstreek was de christelijke arbeidersbeweging drager van dit project, dat pas in de jaren dertig, met de actieve steun van de provinciale overheid kon worden doorgezet. De Limburgse mijnstreek moest tot een christelijke en Vlaamse gemeenschap worden getransformeerd, om de nadelige en desintegrerende gedachte effecten van de industrialisering tegen te gaan. De uitbouw van een netwerk van organisaties, de actieve inbreng van de clerus en de medewerking van allerhande overheden zijn essentieel om het welslagen van het project te verklaren. Een ander instrument dat werd gebruikt was ideologie, maar ditmaal niet als een rationeel uitgewerkt systeem, zoals bij de door O. Boehme bestudeerde denkers, maar als een meer diffuus geheel van opvattingen en denkbeelden, dat naar de mijnwerkers via de verenigingspers werd verspreid. Centraal hierin stond het beeld van de 'wilde' mijnwerker, die moest worden geciviliseerd¹¹. De christelijke arbeidersbeweging moest strijd voeren om haar opvattingen door te drukken, ook tegen de patroons, hoewel men zou kunnen veronderstellen dat ze objectieve bondgenoten waren. Dat was niet zo, onder meer omdat de mijnpatroons liefst geheel autonoom hun arbeidskracht beheerden. Dit voorbeeld toont ook aan dat een ongenueanceerde 'agententheorie' weinig zoden aan de dijk zet. Het maakt vooral duidelijk dat

ideologie veel meer is dan een geheel van ideeën, maar dat het interacteert met andere opvattingen en met de maatschappelijk-politieke realiteit waarin een ideologie intervenueert. In de Limburgse mijnindustrie bestonden taalverschillen, maar ze konden op verschillende wijzen politiek worden 'uitgelegd'. Dat is precies het bijzondere van de ideologie.

Een hermeneutische benadering laat niet toe de band te leggen en laat evenmin toe de specificiteit van een bepaald discours te vatten. O. Boehme stuit zelf op deze grens, wanneer hij in de epiloog tracht een verklaring te vinden voor Leemans' opvattingen. Hij vindt die in zijn afkomst: zoon van een molenaar die opgroeit in een provinciaal milieu. Het punt waar het hier om gaat is Leemans' 'sociale ingesteldheid'. De auteur worstelt met de vraag hoe 'sociaal' Leemans nu precies was. Vanuit de hermeneutiek kan die vraag moeilijk worden opgelost. De concrete inhoud van het begrip moet worden geduid. Om dat te kunnen doen dient de hele maatschappelijke context, waarin de ideologie tussenkomt te worden geduid. Laten we daar wat verder op ingaan.

De specificiteit van het revolutionair-rechtse denken in de Vlaamse ideologisch-politieke ruimte

Eén van de verdiensten van O. Boehmes werk is dat hij de specificiteit van het rechts-revolutionaire denken onderkent en het niet reduceert tot 'het fascisme'. Een zuiver

11 GRIET VAN MEULDER i.s.m. GUY COPPIETERS, "Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen, 1917-1985", in TINE DE RIJCK, GRIET VAN MEULDER, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen*, Antwerpen, EPO, 2000, 775 p., p. 421-775.

ideeënhistorische benadering toont ook hier haar grenzen. Waar ligt precies de specificiteit van het revolutionair-rechtse denken? En waarom voelden bepaalde intellectuelen er zich toe aangetrokken? Het bijzondere van het revolutionair-rechtse denken, zoals het hier wordt geanalyseerd is het elitistische voorhoededenken.

Organicisme en anti-liberalisme vinden we ook terug bij andere stromingen, o.m. bij de christelijke arbeidersbeweging. Het bijzondere aan revolutionair rechts is dat ze de ambitie heeft een leidende rol te spelen ten aanzien van de massa, zonder de massa op een participatieve wijze te omkaderen. Revolutionair rechts beroept zich op de massa, maar wil die massa leiden, binden, zonder evenwel met de massa een dialoog aan te gaan of haar te organiseren op een zodanige wijze dat de massa zelf enige impact heeft op politiek-maatschappelijke beslissingen. Dit punt kan het best worden geduid aan de hand van de verschillen met de christelijke arbeidersbeweging. Die streefde er ook naar de arbeiders te organiseren tegen het socialisme en daarbij een alternatief uit te werken dat vertrok van de katholieke organische maatschappijopvatting. Het bleef evenwel een *arbeidersbeweging*, een beweging waarin de betrokkenen inspraak hadden en waarbij organisatie-modellen van de socialisten werden overgenomen. Bij de revolutionair-rechtse denkers lag dat anders. Ofwel werkten zij vanuit een maatschappelijke positie die geen contact met de massa noodzaakte. Ofwel slaagden ze er niet in deze massabasis te verwerven omdat het terrein al was ingenomen door anderen, met name de christelijke arbeidersbeweging. Dat gold met name Victor Leemans, die slingerde tussen de

katholieke zuil en het Vlaams-nationalisme. Verklaart dit niet de optie voor een 'revolutie van rechts', die voor een elite een rol zag weggelegd om de massa te leiden? Het elitistisch discours, waarbij de elite haar voorhoederol legitimeerde op ideeële gronden, redeneerde het probleem van de begeleiding van de massa weg en liet dit type intellectuelen toe in de Vlaamse maatschappij van het interbellum de rol te spelen van spirituele leiders van een volk dat op de drempel stond van de economische modernisering. Dit punt vergt verder onderzoek, maar feit is dat dergelijke vragen aan de hand van de hermeneutische methode niet kunnen worden opgelost. Wanneer de auteur dan toch een verklaring tracht te zoeken voor de specifieke configuratie van het gedachtengoed van de revolutionair-rechtsen komt hij terecht bij een nogal schematische voorstelling waarbij het revolutionaire conservatisme gezien wordt als een 'paniekeractie' op een modernisering (p. 250-251).

Uit het voorgaande blijkt dat het dat niet was: het was een specifiek antwoord van een specifieke groep op een maatschappelijke constellatie die ze in een bepaalde richting wou sturen. Het 'paniekerige' wordt verder daardoor genuanceerd dat er een negatief tegenvoorbeeld bestond, dat men wou bestrijden, namelijk het socialisme. Het tegenmodel dat de rechts-revolutionairen uitwerkten was weliswaar radicaal, maar putte toch uit en sloot aan bij een veel bredere onderstroom in Vlaanderen van christelijk gemeenschapsdenken. De vorm waarin ze hun ideeën gaten hield ongetwijfeld ook een verband met de socialisatie van de 'producenten' van deze ideeën. De interventie-nistische

zijde van de ideologie moet niet worden gezien als een manicheïstische operatie van de intellectuelen in kwestie die de ideeën uitdachten/overnamen. Hun ideeën sloten aan bij de wijze waarop zij de maatschappij van hun tijd zagen en voelden, vanuit hun positie (ideologie als subjectief beleefde werkelijkheid)¹². Ze pasten deze ideeën in/aan aan de Vlaamse realiteit. Het interessante is nu te weten op welke wijze dit precies gebeurde. Een mooi voorbeeld daarvan zou Gaston Eyskens kunnen zijn. Een eerste aanzet wordt gegeven op p. 219 waar kort wordt verteld hoe de Leuvense hoogleraar moderne economische opvattingen over de rol van de staat kaderde in een volksnationaal discours. De benadering van ideologie als ‘subjectief beleefde werkelijkheid’ is ook vruchtbaarder dan de kritische kanttekeningen die de auteur maakt bij de ideeën van bepaalde actoren in termen van ‘eerlijkheid’ ‘oprechtheid’ (p. 231).

Een ander kenmerk van de rechtse revolutionairen, hun idealisme, vinden we ook bij linkse denkers terug zoals H. De Man en M. Lamberty. Dit houdt wellicht verband met de sociale rol die deze mensen speelden. Hun positie in sociale bewegingen was marginaal of situeerde zich, zoals bij De Man aan de ‘culturele’ rand van de arbeidersbeweging. Weer is het nuttig de vergelijking te maken met diegenen die wel verantwoordelijkheid hadden binnen de arbeidersbeweging. Zij waren sterk ideologisch bewogen (misschien de christelijke arbeidersleiders nog meer dan de socialisten), maar moesten ook reële

belangen verdedigen en de confrontatie aangaan met de patroons en de industriële wereld in het algemeen. Daar ging het om technische discussies in combinatie met de opbouw van een machtsverhouding in een gegeven politiek en sociaal kader. Aan idealistische beschouwingen had men daar weinig. Het ging om zeer concrete en materialistische argumenten. Ook politiek en tactisch doorzicht wogen zwaar. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar in het geval van De Man ook daarvoor, zou blijken dat tactisch inzicht en politiek doorzicht niet de sterkste kant was van deze idealistische intellectuelen. Wellicht was dit idealisme precies één van de grote problemen van het Vlaams-nationalisme in het interbellum. Ideologisch denken is nuttig om een aanhang op te bouwen en lange-termijn doelstellingen uit te werken die een kader scheppen voor het korte- en middellange termijn handelen. Het is veel minder aangewezen, zelfs nadelig wanneer concrete situaties moeten worden onderzocht en krachtsverhoudingen dienen te worden geëvalueerd. Socialistische partijen zijn er bv. wel in geslaagd deze oefening te maken¹³.

Deze voorbeelden tonen dat een ‘*verstehende*’ methode wel een vertrekpunt kan zijn voor de analyse van de intellectuele productie, maar niet adequaat is om de positie en zelfs de concrete inhoud van de ideeën van dit deel van de Vlaamse elite te begrijpen en te verklaren. Het ging immers om een specifieke groep intellectuelen, diegenen die zich geroepen voelden om te participeren aan het maatschappelijk de-

12 SIEP STUURMAN, *op.cit.*, p. 129.

13 DONALD SASSOON, *op.cit.*, *passim*.

bat en de ambitie hadden een politieke rol te spelen. Zelfs wanneer men er zich wenst toe te beperken het denken te verstaan, dan nog heeft de hermeneutische methode haar limieten. Dat blijkt uit de presentatie van bepaalde centrale begrippen uit het conservatief-revolutionaire denken.

Reproductie versus analyse

Twee begrippen zijn eigen aan de revolutie van rechts en verklaren in zekere zin het 'nieuwe' ervan : 'sociaal' en 'anti-kapitalistisch'. Deze concepten duiken bij talloze conservatief-revolutionairen op. Hierbij kunnen drie vragen worden gesteld : waarom duiken ze op ? Wat is de concrete inhoud ? Welke is de draagwijdte ervan ? Deze vragen worden in het boek niet altijd gesteld en beantwoord. Ook dat heeft ten dele te maken met de gevolgde methode. De hermeneutiek laat enkel toe om de tweede vraag te beantwoorden : die naar de concrete inhoud : wat wordt ermee bedoeld, op welke wijze wordt het begrip ingevuld ? De vraag waarom de concepten opduiken is vanuit de hermeneutische methode moeilijker te verklaren. Het anti-kapitalisme kan worden gezien als een gevolg van het anti-materialisme, dat eigen is aan de conservatieve revolutie. Er is ook een andere verklaring mogelijk, die ons weer brengt bij een andere ideologie-opvatting : ideologie in wisselwerking met andere ideologieën, ideologie als tegenverhaal. Het kapitalisme als systeem werd gecontesteerd door het marxisme, dat de officiële ideologie werd van de socialistische partijen, die meer en meer aanhang wonnen. De Russische revolutie bracht een regime aan de macht dat de omverwerping van het kapitalisme concreet gestalte gaf. Een anti-kapitalistische

opstelling had met andere woorden enig burgerrecht verworven. De conservatief revolutionairen dienden met deze opvattingen te concurreren. Hetzelfde geldt voor 'het sociale'. Sociale opvattingen werden meer en meer gemeen goed (bv. invoering van 'sociale wetten'). Ook hier was het aangewezen deze begrippen over te nemen. Een andere vraag is die naar de concrete inhoud van de begrippen 'anti-kapitalistisch' en 'sociaal'. Anti-kapitalisme kan zeer verschillende realiteiten dekken, net als 'sociaal' (paternalistische patroons vinden zichzelf ook 'sociaal'). Om de concrete draagwijdte te kunnen inschatten moet worden gekeken naar de precieze inhoud en naar de implicaties van hetgeen wordt voorgesteld. De ideologie is immers precies bedoeld om een maatschappelijk-politieke realiteit te beïnvloeden. Zo is het bv. het 'anti-kapitalisme' uit *Quadragesimo Anno* wanneer men het nauwkeuriger analyseert een kritiek op het financiekkapitaal, op de concrete vorm die het kapitalisme in die periode had aangenomen, op de overdrijvingen, niet op de fundamenteen ervan. Bepaalde voorstellen voor corporatieve reorganisatie van de maatschappij, die werden opgesteld in naam van het 'anti-kapitalisme', leidden, wanneer de reële draagwijdte verder wordt onderzocht, naar een herstel van het negentiende-eeuwse kapitalisme van de vrije concurrentie. Hetzelfde kan worden gezegd van het begrip sociaal. Sociale bescherming was in België na de Eerste Wereldoorlog concreet en was gebaseerd op door het parlement uitgevaardigde sociale wetten die de individuele arbeider bepaalde rechten waarborgden, garanties voor het uitoefenen van collectieve macht via stakingen en overleg en sociale verzekeringen, deels in de praktijk gebracht

door de arbeidersorganisaties. De 'sociale' voorstellen van de conservatieven moeten worden gerelateerd aan deze mechanismen van sociale bescherming; precies omdat ze bedoeld waren om er mee in confrontatie te gaan. De hermeneutische methode laat dit niet toe en houdt het risico in te leiden tot een kritiekloze reproductie van het discours van diegenen die de ideologie uitwerkten. Daardoor komen de draagwijdte en de functies van de ideologie onvoldoende uit de verf. Nochtans is een dergelijk onderzoek een onontbeerlijke en grotendeels ontbrekende schakel in de geschiedenis van Vlaanderen. Hoe zou een dergelijke geschiedenis er kunnen uitzien?

Contouren van een ideologische geschiedenis van Vlaanderen

Een geschiedenis van de dominante ideologie in Vlaanderen dient, om voldoende verklaringskracht te hebben, uit te gaan van een geïntegreerde benadering. Zoals hierboven werd betoogd staan ideologieën niet op zichzelf, maar zijn deel van maatschappelijke verhoudingen¹⁴, net zoals de producenten van de ideologie dat zijn.

De tweede specificiteit van de benadering is constructivistisch. Eerder dan het accent te leggen op invloeden van buitenaf verdient het de voorkeur na te gaan hoe een ideologie wordt opgebouwd. Buitenlandse voorbeelden zijn daarbij een inspiratiebron, maar ze worden zelden zonder meer overgenomen. Ze worden geïntegreerd in een ideologisch systeem dat ook andere

elementen incorporeert, die behoren tot een traditie.

Ideologieën en ideologen zijn er in verschillende vormen en gradaties. De eerste vraag is die naar de 'harde kern' van de ideologie. Het organiserende principe is dat van het anti-individualisme, dat een onderdeel is van een anti-liberale maatschappij-opvatting. De verschillende ideologen die in Boehmes boek de revue passeren hebben de verwerping van het individualisme en op het individualisme en materialisme gebaseerde wereldbeschouwingen gemeen. Dit anti-individualisme speelt op twee niveaus, dat van het individu en dat van de staat. Individuen kunnen niet op zichzelf bestaan maar moeten worden ingepast in organisaties of worden gedacht als onderdeel van een volk. Omgekeerd dient de staatstussenkoms gebaseerd te zijn op 'organische' verbanden en mag niet uitsluitend gefundeerd zijn op het enkelvoudig algemeen stemrecht dat uiteindelijk een individualistische grondslag heeft. Deze ideeën treft men in de meest expliciete en consequente vorm aan bij de extreemrechtvleugel van de katholieke wereld. Men vindt ze in een meer gematigde vorm ook bij bepaalde patronale groepen en de christelijke arbeidersbeweging. Het is bijgevolg noodzakelijk de verschillende groepen te bestuderen en oog te hebben voor de nuances. Het is hierbij van belang de economische wereld niet uit het oog te verliezen. Bepaalde lokaal sterk verankerde ondernemers speelden in dit proces van

14 Voor dit concept en de toepassing ervan op de geschiedenis van de sociologie en het 'sociaal werk': AD KNOTTER, *Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig*, Maastricht, 1999, 44 p.

‘gemeenschapsvorming’ immers een niet te onderschatten rol. Tegelijk moet ook aandacht uitgaan naar overgangen en overgangsfiguren. Thema’s die daarbij aan bod kunnen komen zijn de overgangen tussen het Daensisme en extreem-rechtse stromingen binnen het Vlaams-nationalisme. Ook de brugfiguren tussen de christelijke arbeidersbeweging en het Vlaams-nationalisme (E. Verheecke, A. Wolfs) verdienen nader onderzoek.

De oorsprong van deze zoektocht naar een globaal ideologisch project voor Vlaanderen dient op het einde van de negentiende eeuw te worden gezocht. Toen begonnen intellectuelen zich te bezinnen over een breder maatschappelijk project voor de Vlaamse beweging, niet toevallig op het ogenblik dat de ontwikkeling van de economie in een nieuwe fase was beland, die in Vlaanderen vooral werd gekenmerkt door het openbreken van de agrarische structuren. In die periode situeerde zich ook de tweede industriële omwenteling, die de industrialisatie van Vlaanderen nieuwe impulsen gaf. Niet enkel economisch, maar ook politiek en sociaal was het einde van de negentiende eeuw een belangrijke mutatieperiode. De sociale kwestie kwam toen vooraan op de politieke agenda. De BWP wilde deze kwestie oplossen door de verovering van het algemeen enkelvoudig stemrecht en interventie van de centrale staat. Tegen het socialistische model werd een katholiek corporatistisch model opgebouwd dat mede het sociaal beleid van de katholieke regeringen inspireerde. De sociale bescherming die toen werd uitgebouwd (pensioen bv.) werd georganiseerd via het subsidiairiteitsbeginsel. Sociale bescherming was in die logica geen individueel en universeel

recht van elke arbeider dat door de staat werd gewaarborgd, maar was selectief en georganiseerd via verenigingen. Niet alleen de socialisten waren het negatieve referentiepunt, ook Wallonië was dat. De economische richting in de Vlaamse beweging rond L. De Raedt ontwikkelde een economisch programma dat klassenoverstijgend en ‘volks’ was en waarin Vlaanderen tegenover Wallonië werd gesteld, niet alleen als een economische concurrent, maar ook als sociale organisatievorm. Meer algemeen was de uitbouw van een Vlaamse economische en politieke ruimte met een eigen maatschappelijk project de inzet.

Het politieke systeem op het einde van de negentiende eeuw tot het begin van de Eerste Wereldoorlog was zodanig georganiseerd dat de socialistische opmars kon worden gekanaliseerd via een graduele en partiële democratisering. Vooral daar moet, wat België betreft, het ‘breuk’-karakter van de Eerste Wereldoorlog worden gesitueerd. Het democratiseringsproces werd erdoor versneld en uitgediept. De traditionele elite, die voor de oorlog het democratiseringsproces had begeleid stond gedeeltelijk buitenspel door deze ‘versnelling van de geschiedenis’. Hun ideeën waren niet langer bruikbaar, in een constellatie waarin de BWP de grootste linkse kracht was en zodanig op de besluitvorming kon wegen dat graduele toegevingen niet meer voldeden. De christelijke arbeidersbeweging hernam zich vrij snel, onder meer omdat ze uitsluitend arbeidersbeweging werd en niet meer, zoals de Volksbond, een emancipatiebeweging van allerhande lagere sociale groepen. De beweging radicaliseerde, maar de radicalisering werd aangewend om een sterkere positie te verwerven binnen

de katholieke *standen*partij. Een deel van de conservatieve elite, die vooral tot de katholieke wereld behoorde kon het democratiseringsproces niet verwerken en verwachtte heil van een radicale autoritair-corporatieve transformatie van politiek en maatschappij. Deze stroming was vooral aanwezig in Franstalig België en het autoritaire corporatisme werd er beschouwd als een middel om de arbeiders op een louter autoritair-repressieve wijze te omkaderen door de staat. Dat deze stroming sterk was in Franstalig België moet wellicht daaraan worden toegeschreven dat de mogelijkheden om de band te leggen met de arbeiders beperkt bleven gezien de hegemonie van de socialistische beweging en het minder ontwikkelde netwerk van katholieke organisaties¹⁵.

In Vlaanderen lag dat helemaal anders. De industrialisatie was er beperkt gebleven. Sedert het einde van de negentiende eeuw was daar met succes een netwerk van organisaties uitgebouwd om de lagere sociale klassen te omkaderen en hen organisatorisch en ideologisch te binden aan de katholieken uit de andere sociale klassen (zuilvorming). Het ideologisch cement was een klassenintegrerend en corporatistisch discours dat moest resulteren in de creatie van een katholieke gemeenschap. Die werd expliciet geplaatst in een Vlaamse context waarbij ook allianties met vertegenwoordigers van de ondernemerswereld konden worden aangegaan (bv. P. Van Isacker, VEV-bestuurslid, maar

tegelijk bevriend minister van het ACW). De ideologie die hier werd ontwikkeld was organisch, anti-liberaal en werd als anti-kapitalistisch voorgesteld. Dit anti-kapitalisme werd vooral vertaald als een oppositie tegen de grote Belgische financiële groepen. De christelijke arbeidersbeweging kon dit project met succes gestalte geven. Daarnaast was er nog ruimte voor een rechts-revolutionaire stroming bij zuivere intellectuelen of intellectuelen met politieke ambities maar zonder politieke achterban. Het radicalisme van deze groep mag echter niet uit het oog doen verliezen dat hier sprake was van een gradueel verschil met bepaalde opvattingen van de andere vertegenwoordigers uit de katholieke wereld. Ze deelden een principieel anti-liberalisme, anti-socialisme en anti-materialisme. Wat ze gemeen hadden was het streven naar de opbouw van een Vlaamse christelijke gemeenschap. Deze ideologische ontwikkeling behoeft verder onderzoek, waarbij niet alleen verschillende dragers moeten worden bestudeerd, maar waarbij het ook aangewezen is verschillende soorten van ideologie, bestemd voor een verschillend publiek aan bod te laten komen. Naast academische geschriften, waarbij vooral de sociale en de economische wetenschap relevant zijn, dienen ook publicaties bestemd voor de achterban van sociale organisaties bestudeerd te worden. Wellicht zal een dergelijke meer op onderstromen gerichte benadering het beeld van een 'ideologieloze' Vlaamse maatschappij nuanceren.

Dirk Luyten

¹⁵ Het is in dit verband tekenend dat het Frans geen vertaling kent van het woord 'stand' in de moderne betekenis.